

Nederland en de rang van Denemarken*

H. BAUDET

In het najaar van 1970 hield het Nederlands Historisch Genootschap een congres over (zoals het programma dat met in dit gezelschap verrassend anachronistische terminologie noemde) de Nederlandse expansie in Indonesië. Daarbij had men dan in het bijzonder 'de tijd van het moderne imperialisme, 1870-1914' op het oog. Ik behoorde daar wel tot de sprekers maar vond, dat ik enige redenen had om toch geen tekst af te staan voor publicatie in de congresbundel. Een echte voordracht had ik, naar mijn mening, trouwens niet gehouden. Ik had mij bepaald tot alleen wat toelichting op een paar vooraf geformuleerde gezichtspunten en met de keuze van die gezichtspunten had ik mij nauwelijks laten leiden door de aangegeven periode van het congres-thema. Maar van mijn voornemen om korte tijd later daarop uitvoeriger terug te komen werd ik vervolgens door ander werk en andere interessen, waar nooit veel tegen te doen valt, toch weer afgehouden. Zo is het voorlopig ongeveer gebeven bij waar ik was in 1970, dat is bij de verder niet gepubliceerde stellingen, die ik toen aan dat congres heb voorgelegd. Zij blijven bedoeld voor een boek, dat ik ooit nog hoop te schrijven en dat dan 'Het economisch argument van Nederland in Indië' zou kunnen heten.

Dat is allemaal wel begonnen in mijn tijd bij het Algemeen Nederlands Persbureau. Toch kwam de eerste werkelijke aanzet tot een dergelijk boek van de betrekkelijk toevallige omstandigheid, dat ik, een jaar of zes geleden, een artikel had op te leveren over de economische consequenties, die het verlies van de koloniën voor Nederland had gehad. Dan moesten enige opmerkingen gemaakt worden over het merkwaardig contrast tussen enerzijds de zwarte onheilsverwachtingen, die hier in de jaren 1945-1946 en ook nog wel later leefden omtrent de nationale economie, als die het straks misschien zonder Indië of Indonesië zou moeten stellen - en de uitkomsten anderzijds, die zich onder de meest tegenstrijdige lotswisselingen niettemin in de volgende twintig jaar realiseerden. Men komt terecht bij vergelijkingen tussen opvattingen 'ex ante' en ervaringen 'ex post', maar ook bij alle complicaties van het feit, dat die beide niet als onafhankelijke variabelen kunnen worden be-

* Dit artikel is ook opgenomen in de bundel: H. Lamberts, R. O. Huisingsh en F. A. van Brouwershaven, ed., *Ondernemer en omgeving. Opstellen geschreven voor H. Stout bij zijn afscheid als voorzitter van de raad van bestuur van Internatio-Müller NV* (Rotterdam, 1975, niet in handelsuitgave verkrijgbaar).

schouwd en behandeld. Wie, in het belang van een goede specificatie van vraagstelling, vrijwel het gehele gevarieerde terrein van de feitelijke, algemene na-oorlogse heroriëntatie van Nederland maar wil laten voor wat het geweest is om zich te bepalen tot deze ene invalshoek alleen van de ontwikkelingen in het verwachtingsaspect omtrent de economische consequenties van het verlies der koloniën: die blijkt in weerwil van die schijnbare vereenvoudiging al gauw te maken te krijgen met een reeks van heel andere, deels veel dieper liggende problemen dan die van louter het dekolonisatieproces en zijn economische bijverschijnselen.

Bij alle stormachtige verdeeldheid in Nederland over de Indonesische kwestie stemden de meningen op één punt niettemin merkwaardig overeen: uiteengaan van Nederland en Indonesië zou een terugslag voor de Nederlandse economie betekenen, die maar zeer moeilijk zou kunnen worden opgevangen. Velen vreesden, dat het herstel van de nationale welvaart nauwelijks denkbaar was zonder herstel van de Indische bijdrage daaraan van weleer, ook als men aanvankelijk van de omvang van die bijdrage maar een tamelijk willekeurige voorstelling had. Anderen hoopen, voornamelijk op sociale gronden voorzover dat het eigen land betrof, dat de Indonesische onafhankelijkheid in de toekomst een einde zou maken aan de buitensporig geachte tractementen, pensioenen en vooral ondernemingswinsten, die, zo zei men dan, vanouds waren toegevloeid aan slechts een kleine schare van voorrechten. Maar ook die opvatting kende dus een aanzienlijke plaats toe aan de geldstroom, die zich vanouds uit Nederlands-Indië in de richting van Nederland had bewogen en waaromtrent nu eenmaal bepaalde weinig nauwkeurige maar heel algemene ideeën leefden. Zo sprak Koos Vorrink vanuit een oogpunt van sociale rechtvaardigheid een zekere voldoening uit over de klap, die de 'suikerbaronnen' te wachten stond na de Nederlandse terugtocht uit de koloniën¹. Hij was niet de enige.

Maar het andere standpunt, dat vrees uitdrukte, had gevarieerder aanhang en motivering. Nederland zou zonder Indonesië economisch onbestaanbaar zijn. Het zou veroordeeld blijken te degraderen, volgens de uitdrukking van die dagen, 'tot de rang van een land als Denemarken'. Daar had men om onduidelijke redenen maar een sombere voorstelling van. Indonesië maakt, meende Heldring, een zo belangrijk deel van ons volksvermogen uit en de opbrengsten ervan vormen een zo belangrijk deel van ons volksinkomen, dat het hele Indonesische vraagstuk allereerst onder dit aspect bezien moet worden². Een geheel of gedeeltelijk wegvallen van Indië als deviezenbron betekent, vond Posthuma, zodra we door onze Amerikaanse activa heenraken en de credietstroom opdroogt, niet zomaar een all-round vermindering van ons levenspeil met een op zichzelf belangrijk maar niettemin nog

1. Koos Vorrink, mondelinge mededeling, 1946.

2. E. Heldring, *Herinneringen en dagboek*, Joh. de Vries, ed. (3 dln.; Groningen, 1970) II, 1484, 1489, vergelijk III, 1550.

dragelijk percentage, maar het betekent een directe aantasting van onze voedselpositie en het stilleggen van een zeer belangrijk deel van onze industrie, ook voorzover die zelf weer voor de export werkt³. Dit laatste brengt ons dan nog weer eens in een vicieuze cirkel, waarvan de uiteindelijke repercussies eenvoudig niet meer zijn te overzien. Herstel van onze economische rechten in Indonesië is dan ook inderdaad voor het voortbestaan van ons volk als zodanig een 'conditio sine qua non'⁴. Liefinck liet zich in diezelfde zomer van 1947 op overeenkomstige wijze uit⁵.

Krachtig werd van 'rechtse' zijde op het aambeeld van deze economische consequenties gehamerd. Doorsnijding van de band tussen Nederland en Indië, zei men, moet leiden tot verpaupering van Nederland, omdat het volksinkomen een permanente vermindering ondergaat, welke het uitgesloten maakt, dat tien miljoen zielen kunnen blijven leven en werken op het kleine stuk grond aan de Noordzee. Dat hebben bekwame linkse en rechtse economen becijferd. De helft van het in de loop der jaren door Nederland buiten zijn grenzen belegde kapitaal is, meende men, in Indië geïnvesteerd. Alleen langs deze weg is het voor Nederland mogelijk geweest zijn handelsbalans sluitend te maken⁶. Als Nederland en Indië gescheiden worden, zijn beide reddeloos verloren, meende Gerbrandy eveneens in 1947⁷.

De hoofdgroep Industrie liet zich in een nota aan de minister van Economische Zaken in datzelfde jaar niet minder verontrust uit: alleen herstel van de driehoeksverhouding Nederland-Indonesië-Amerika, waarbij de Nederlandse leveranties aan Indonesië worden betaald met de opbrengst van Indonesische producten op de Amerikaanse markt, bood volgens de nota uitkomst uit het dollartekort⁸.

De voorbeelden zijn gemakkelijk te vermeerderen met andere, die aan de kamerdebatten, aan de pers, aan een overvloed van pamfletten, brochures, redevoeringen al of niet officiële verklaringen, interviews, kunnen worden ontleend. Overigens was men zich reeds tijdens de oorlog ervan bewust, dat de baten uit Indië na de oorlog belangrijk zouden verminderen. Nederlandse regeringskringen in Londen beseften terdege, dat de reconstructie van Indië na de Japanse bezetting grote offers van Nederland zou vragen en dat een terugkeer tot het vooroorlogse patroon ook na het herstel een illusie was⁹. Van Mook bleef ook in latere jaren op dit standpunt

3. S. Posthuma, *Nederland en Indonesië als economische eenheid*. Rede voor de Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel (Haarlem, juni 1947).

4. *Ibidem*.

5. P. Liefinck, geciteerd in *ibidem*.

6. P. S. Gerbrandy. Rede in een vergadering van de Stichting Rijkseenheid, gehouden op 7 juli 1947. Niet uitgegeven.

7. P. S. Gerbrandy, *De scheuring van het rijk* (Kampen, 1951) 20-22.

8. De hoofdgroep Industrie aan de minister van Economische Zaken, 9 juli 1947.

9. W. Brand, 'Heroriëntatie van vroeger in Indonesië werkende Nederlandse bedrijven', in: H. Baudet, ed., *Handelswereld en wereldhandel* (Rotterdam, 1963) 147, 165.

staan. Maar hij stond daarin toen vrijwel alleen. Dat een scheiding Nederland zou ontlasten van een zware verantwoordelijkheid en dat verbreking van de economische banden met Indonesië een veel sneller herstel van de Nederlandse economie mogelijk zou maken, was in 1947 een lichtelijk profetische gedachte, op een moment dat niemand nog voorzag, dat de Nederlands-Indonesische betrekkingen praktisch volledig zouden worden afgesneden¹⁰.

Waar kwam bij ons, en alleen bij ons, die wijdverbreide aanvankelijke overtuiging vandaan, dat Nederland zonder zijn koloniën, dat wil zeggen zonder Indië, geen reële bestaansmogelijkheid zou bezitten? De stelling dat, omgekeerd, Indië het ook niet, althans nog niet (maar dan toch nog lang niet) zonder Nederland kon redden, fungeerde wel tot op zekere hoogte als een complement van die overtuiging, maar zij stamde niet van dezelfde huize. Zij behoorde tot de zeer oude familie der taaktheorieën, die haar stamboom kon opvoeren tot de vroegste vertogen en polemieken over de Europese kolonisatie. In vergelijking daarmee mochten de opvattingen omtrent de onmisbaarheid van Indië voor Nederland hoogstens als parvenus worden beschouwd, zij het ook als parvenus die zich, eenmaal gevestigd, wel wisten te handhaven en te doen gelden.

In geen van de andere landen, die zich in de loop der jaren na de tweede wereldoorlog uit hun koloniën hadden terug te trekken - Engeland, Frankrijk, België - is dat proces van dekolonisatie begeleid geworden door dit soort argumenten. Daar reageerden de publieke opinies, voorzover zij geïnteresseerd waren en reageerden, voornamelijk op grond van geheel andere gezichtspunten, emoties, omstandigheden ook. Het is hier niet een geschikte plaats om daarop verder in te gaan. Maar op één relevant punt mag wel gewezen worden. Dat is, dat het overgrote deel van die dekolonisatie in een latere fase viel. Ook in Nederland waren na 1950 de ideeën overigens niet meer dezelfde, die zij voordien geweest waren. Mocht het taakmotief hier nog een taaie levensavond slijten, de blik gevestigd op wat Nederland dan nog restte aan overzees gebied, de voorstellingen van economische afhankelijkheid van het bezit van koloniën hadden hun spankracht grotendeels verloren of begonnen dat te doen, al of niet onder invloed van evidentie der feiten.

Dat is ook, wat Lijphart betoogd heeft in zijn analyse van de Nederlandse houding in het conflict over Nieuw-Guinea. Het waren, daarop komt het bij hem neer, geen economische motieven, het waren nauwelijks motieven van (eventueel verkeerd begrepen) eigenbelang, waarom zo lang en zo hardnekkig aan Nieuw-Guinea werd vastgehouden. Eigenbelang zou, naar toen al gemakkelijk viel in te zien, zelfs veeleer een tegengestelde politiek hebben ingegeven. Maar het was (Lijphart:) een 'emotional commitment', die zich teweer stelde tegen de politiek van afdreiging

10. H. Baudet, 'Netherland's Retreat from Empire', *Internationale Spectator* (1967) xiii, 1060-1061. Zie ook H. Baudet, 'The Netherlands after the Loss of Empire', *Journal of Contemporary History*, IV (1969) i, 127 vlg.

van Soekarno. Het was een principieel innerlijk verzet (met alle euvelen en inconvenianten daaraan verbonden) van een soms merkwaardig principieel volkje tegen het onderhandelen onder chantage. Daar kwam nog van alles bij: de nawerking van de traumatische ervaringen uit de jaren van de Indonesische opstand, 'feelings of self-righteousness and resentment' en zeker ook tamelijk ondoordachte maar gemeende argumenten van het type 'white man's burden'¹¹. En van die 'burden' althans kan men zeggen, dat tenslotte iedereen blij was er af te zijn en definitief te kunnen opgaan in de nieuwe oriëntatie, die het land na 1950 gekozen had.

De berekeningen van Derksen en Tinbergen over de bijdrage van Nederlands-Indië tot het nationale inkomen van Nederland in het jaar 1938 waren uitgekomen op een percentage van 13,7. Het primaire (rechtstreekse) gedeelte hiervan (dividenden, renten, tractementen, spaargelden, pensioenen, scheepvaart, luchtvaart, export) was te stellen op 8,4 %, het secundaire (geïnduceerde) gedeelte, door deze inkomens in Nederland uitgegeven, op 5,3 %. Omstreeks 1955 was het percentage van het primaire inkomen gedaald tot 3, waaruit althans blijkt, dat Indonesië veel minder belangrijk was geworden voor de Nederlandse volkshuishouding¹². Dat was zes jaar na de soevereiniteitsoverdracht. Nog drie jaar later, in 1958, zou dat percentage zelfs dalen tot bij de nul. Maar desondanks bleven het nationale inkomen en de nationale welvaart stijgen en bleef het land tot ver in de jaren zestig verkeren in een periode van hoogconjunctuur. Het wegvallen van de toch substantiële bijdragen van weleer uit Nederlands-Indië was blijkbaar ruimschoots gecompenseerd. Dat was in de eerste plaats te danken aan de nieuwe industrialisatie, nu verantwoordelijk voor 42% van het nationale inkomen tegen 31 % in 1938¹³. Maar daarnaast valt te wijzen op de gevarieerde activiteiten op nieuwe markten in en buiten Europa, op de intensivering van dienstverleningen en op het profijt, dat men in verschillende opzichten kon trekken van de EEG.

In het verslag van het meergenoemde congres van het Nederlands Historisch Genootschap over de Nederlandse expansie in Indië heeft mijn Utrechtse collega Van Tijn mijn bijdrage samengevat in enkele regels en die voorzien van een paar kanttekeningen, waarmee hij de lacune door het ontbreken van mijn inleiding in de tekst enigszins hoopte op te vullen.

11. Arend Lijphart, *The Trauma of Decolonization. The Dutch and West New Guinea* (New Haven; Yale University Press, 1966).

12. J. B. D. Derksen en J. Tinbergen, 'Berekeningen over de economische betekenis van Nederlandsch Indië voor Nederland', *Maandschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek* (1945) x-xii; W. Gorter, 'Enkele gedachten over de economische betekenis van het verlies van Indonesië', *De Economist*, CVIII (1960) x.

13. *Zestig jaren statistiek in tijdreeksen*. Uitgave van het Centraal Bureau voor Statistiek (Den Haag, 1959); *Zeventig jaren statistiek in tijdreeksen*. Uitgave CBS (Den Haag, 1970).

In de motivering van Nederlands verhouding tot Insulinde stond van oudsher het winstmotief voorop, en dat is in de negentiende eeuw zo gebleven. Baudet vertelde op het congres van zijn onderzoek naar de uitgebreide negentiende-eeuwse brochure-literatuur, waaruit dit onverholen bleek, en wel in hoogst overdreven mate. Was Indië 'de kurk' waarop Nederland dreef, zoals men het vaak uitdrukte? In de tijd van het cultuurstelsel zat daarin mijns inziens toch veel waars, mits men niet van Nederlandse economie spreekt maar van Nederlandse staatsfinanciën, terwijl men voorts in dezelfde periode van 'kurk' mag spreken voor een aantal takken van bedrijf in de havensteden en in Twente. In de totale Nederlandse economie was het gewicht van het cultuur- en consignatiestelsel natuurlijk veel minder groot dan in genoemde sectoren, maar de betrokken Amsterdamse handels-, scheepvaart- en financiële kringen waren samen met de hoge Haagse staatsfunctionarissen wèl belangrijk.

En dan liet Van Tijn een aantal gegevens, berekeningen en schattingen volgen omtrent de Nederlandse investeringen in Oost-Indië¹⁴. Het is instructieve informatie, met name ontleend aan verslagen van de Amsterdamse Kamer van Koophandel, aan de studies van De Roos en Wieringa, aan die van De Jonge en van Allen en Donnithorne, alle welbekend¹⁵.

Die cijfers geven straks nog wel aanleiding tot enkele opmerkingen. Maar ik moge hier eerst stilstaan bij de gegeven korte samenvatting van mijn eigen woorden van 1970. Als ik inderdaad gezegd heb, dat in Nederland van oudsher het winstmotief voorop stond, en als ik niet meer gezegd heb dan dat, dan heb ik mij wel zeer onvolledig uitgedrukt - maar het is niet waarschijnlijk. Dat mag ook de inleiding tot dit artikel aannemelijk maken. De veronderstelling, dat de koloniën de kurk waren, waarop de nationale welvaart van Nederland dreef (de uitspraak is volgens Van Kol, van de gouverneur-generaal Baud in een brief aan Merkus)¹⁶, had meer dan de pointe van het winstmotief alleen. Haar wezenlijke, volledige portee was natuurlijk duidelijk, dat Nederland die rentabiliteit van zijn koloniaal bezit wel diende na te streven, omdat het in Europa, het Europa van het midden der negentiende eeuw, omringd door landen met allerlei andere bronnen van welvaart begiftigd, geen enkele andere mogelijkheid van enig belang, geen enkel reëel alternatief bezat. Dat nu is, waar het mij om ging en waarom ik Baud's passus tot uitgangspunt koos voor de stelling, dat Nederland met deze kurktheorie als een uniek geval moest worden beschouwd. Baud's formulering was extreem maar de opvatting was wijdverbreid en dat zou zij blijven. Java, Indië, 'stortte ons zijne schatten

14. Th. van Tijn, 'Een nabespeking', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, LXXXVI (1971) 82-84.

15. F. de Roos en W. J. Wieringa, *Een halve eeuw rente in Nederland* (Schiedam, 1953) 56-57; J. A. de Jonge, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850-1914* (Amsterdam, 1968) 306-307; G. C. Allen en A. G. Donnithorne, *Western Enterprise in Indonesia and Malaya. A Study in Economic Development* (2e dr.; Londen, 1962) 288. Zie ook 22-37.

16. Geciteerd bij H. van Kol, 'De vrijmaking van Nederlandsch-Indië', *De socialistische gids*, VII (10 oktober 1922). Zie *infra*, 443 'Bijlage'.

in den schoot' en God mocht verhoeden, dat daaraan ooit een einde kwam (Potgieter).

Dit motief van onze fundamentele afhankelijkheid van Indië loopt als een rode draad door de geschiedenis van de publieke opinie in Nederland - niet alleen van vóór het midden der negentiende eeuw of in de tijd van het cultuurstelsel, maar onverzwaakt ook daarna tot aan de jaren dertig. Toen ontrok de wereldcrisis het perspectief tijdelijk aan het gezicht, maar in 1945 bleek het niet geweken.

De voorstelling van die afhankelijkheid kende verschillende varianten maar het centrale thema bleef een en hetzelfde. In 1844 noemde een pamflettist Indië het plechtanker van ons volksbestaan, Nederland's eigenbehoud en levensader, Nederland's enig uitzicht op opwekking van de uitgedoofde geestkracht; en verlies van Indië een onoverkomelijke ramp¹⁷. In Januari 1914 gaf Sandberg een brochure uit met dezelfde pointe maar met cijfers, al deugden die niet, in plaats van frasen. De titel van de brochure werd op slag spreekwoordelijk: *Indië verloren, rampspoed geboren* - ook al zal het geschrift zelf maar in betrekkelijk kleine kring zijn gelezen¹⁸. In 1927 vond Treub, dat Nederland zonder Indië beslissend zou verarmen en afzakken en dat het materieel en moreel van zijn voetstuk zou worden getrokken¹⁹. En in diezelfde tijd schreef Henriëtte Roland Holst, die over het algemeen toch niet de visies van Treub deelde, dat de bourgeoisie in Nederland, van groot tot klein, het behoud van het koloniale rijk als een onaantastbaar streven beschouwde, omdat onze havens, steden, gebouwen, banken, openbare diensten, spoor- en scheeps-transport, kortom alles te danken was aan de ongehoorde opgang van het koloniaal kapitalisme²⁰. En na de tweede wereldoorlog werd, het kwam al ter sprake, in brede kring van eventueel verlies van Indië een definitieve terugval voor Nederland gevreesd tot de rang van Denemarken'.

In de brochureliteratuur is, vaak anoniem, aldus de hele negentiende en twintigste eeuw door gewag gemaakt van de belangrijke koloniale inkomsten. Herhaaldelijk werd Java beschreven als de zuil van Nederland's volksbestaan of als de koe, welker melk Nederland nog lang niet kon ontberen. Wanneer gewaagd werd van een kip, die gouden eieren voor Nederland legde, dan kwam de brochure uit de kring der critici, die nooit ontbroken hebben. Zij bestreden niet het beginsel van de fundamentele rentabiliteit maar methoden, die zij funest achtten, om die rentabiliteit te effectueren. Dan werd niet de theorie van de centrale welvaartsbron betwist maar de wijze van exploitatie van die bron²¹. Ook een Van Hoëvell tastte die theo-

17. J. P. van der Hucht, *Betoog tot aanprijzing eener kolonisatie van Nederlanders naar Java en beantwoording van tegen hetzelfde gemaakte bedenkingen* (Amsterdam, 1844).

18. Jhr. dr. C. G. S. Sandberg, *Indië verloren, rampspoed geboren* (Den Haag, 1914).

19. M. W. F. Treub, *Het gist in Indië* (Haarlem, 1927).

20. Henriëtte Roland Holst, 'Les résultats du régime colonial en Indonésie', *Europe. Revue mensuelle* (maart 1928) lxxiii.

21. Zie bijvoorbeeld P. Brooshooft, *Geef Indië, wat Indies is* (Semarang, 1878).

rie niet aan maar hij veroordeelde haar praktijk. 'Behalve de millioenen, die in de Nederlandse schatkist terecht kwamen, is bijna onze gehele nationale rijkdom aan de Oost- en West-Indische koloniën te danken', schreef Van Kol in de *Nieuwe Tijd*.

Koloniën zijn eenvoudig onmisbaar voor de economische ontwikkeling van de aardbol; vele grondstoffen zouden worden gemist, vele industrieën kwijnen, heel wat voedings- en genotmiddelen ons ontbreken, wanneer die tropische gewesten in handen van primitieve rassen eenvoudig braak werden gelaten²². [Zo is Indië ook arbeidersbelang:] Daar de ontwikkeling van Nederland's handel en scheepvaart evenals der industrie, ook den Nederlandschen arbeider ten goede komt, heeft deze een overwegend belang bij de bloei der koloniën²³.

Vanuit met name de SDAP klonken tegenstemmen ook wel in andere toonsoort. Dan werd de goedkope arbeidskracht in de tropen bijvoorbeeld gezien als vervaarlijke concurrent van de arbeidersmassa in Europa; en er waren andere gezichtspunten, die hier in het gekozen aspect niet zoveel ter zake doen. Van Kol heeft zich op den duur ook meer en meer in die richting ontwikkeld, maar dat toch nog jarenlang met impliciete erkenning en aanvaarding van de enorme economische betekenis van Indië voor Nederland - ook al kwam hij omstreeks 1910 met een globale berekening, waaruit moest blijken, dat die betekenis toch wel werd overschat²⁴. Maar in het gezelschap der rekenaars was Van Kol daarmee een uitzondering.

Dergelijke berekeningen zijn vooral sedert de dagen van Van Deventer telkens gemaakt. Meestal partieel, met betrekking dus tot enkele sectoren alleen; maar soms ook bij wijze van algemene evaluatie. Vrijwel steeds moesten die berekeningen aantonen, hoe fundamenteel het belang was, dat Nederland had bij Indië, hetzij door de koloniale handel, hetzij als opnemingsgebied van overtollige Nederlandse werkrachten, hetzij als beleggingsgebied of nog op andere wijzen - dan wel in al deze opzichten tegelijk. Dat Nederlandse eigenbelang was ook voor de critici, waarvan al enkele zijn geciteerd, niet onaanvaardbaar²⁵. De ondernemingswinsten, zoals van NHM en anderen, werden noch door Van Deventer en de zijnen noch in de eerste decennia na hen in staat van beschuldiging gesteld. Zij maakten ook van het batig slot geen deel uit en de eereschuld had op dat batig slot alleen betrekking gehad²⁶. De exploitatie van Indië kon als ontwikkeling worden opgevat en daarmee

22. H. van Kol, 'Ontwerp-program voor de Nederlandse koloniale politiek', *De Nieuwe Tijd* (april 1901).

23. *Idem*, 'De inkrimping onzer koloniën', *ibidem* (april 1904).

24. Zie: Daan van der Zee, *De SDAP en Indonesië* (Amsterdam, 1929).

25. Vergelijk Ch. G. Cramer, *Koloniale politiek* (Amsterdam, 1929) II, 77 vlg. Pas op het internationaal socialistencongres te Brussel, 1928, kwamen de socialisten tot de principiële verwerping van alle koloniale overheersing.

26. Allen en Donnithorne, *Western Enterprise*, 23 vlg. Vergelijk N. P. van den Berg, *Over de economische belangen van Nederlandsch-Indië* (Amsterdam, 1900).

als stimulans voor de productiviteit van Indië en de activiteit van de Indische bevolking. De inlandse bevolking opwekken uit haar lethargie, was de oude leuze van Van den Bosch geweest. Zij was evenzeer of meer nog op het systeem van de vrije ondernemingsgewijze productie van toepassing na de afschaffing van het cultuurstelsel.

Het is overigens duidelijk, dat berekening van de werkelijke economische betekenis van Indië voor Nederland allermint simpel was. De schattingen van de ereschuld, die rond 1900 gemaakt werden, liepen belangrijk uiteen. Dat deden in latere jaren ook allerlei andere taxaties, zoals bijvoorbeeld die van het in Indië belegde Nederlandse vermogen, of die van de import en export uit en naar Indië. Bijgevolg komt men nogal verschillende cijfers en verschillende beschouwingen tegen omtrent de rentabiliteit van de Nederlandse beleggingen in Indië. Dat is trouwens met analoge Engelse en Franse beschouwingen niet anders. De omstandigheid, dat over het begrip 'economische betekenis' (in casu: van Indië voor Nederland) als zodanig het laatste woord nog verre van gezegd bleef, droeg in niet geringe mate bij tot de bonte verscheidenheid in de quantificaties en de uitkomsten. Het was niet het enige begrip, dat definitie nodig had, eer er zinnig over viel te praten. Maar dat weerhield de praters niet.

Dit alles betekent, dat de cijfers der 'afhankelijkheidscalculaties' en daarmee de redeneringen der bijbehorende theoretici grotendeels ondeugdelijk waren. Ik beperk mij, gelijk met citaten, ook hier tot alleen een enkel voorbeeld. In 1903 gebruikte Idenburg in de Kamer het motief, dat één derde van de totale invoer in Indië afkomstig was uit Nederland - en hij riep uit: 'Welke plaats zou Nederland nog innemen in de rij der volken zonder het bezit van koloniën?!'. Niemand in de geïmponeerde Kamer merkte op, dat men door de minister een volstrekt 'non-sequitur' kreeg voorgeschoteld ofwel een nonsens argumentatie, nog afgezien van de vraag, of de cijfers ook maar bij benadering correct waren. Volgens Van Kol althans moet het niet één derde maar één dertigste zijn - maar hij zei dat niet bij die gelegenheid²⁷. Sandberg kwam in 1914 met de stelling, dat bijna de helft van het Nederlandse nationale vermogen in Indië belegd was, waarbij hij dat nationale vermogen niet definieerde maar wel op circa 5 miljard gulden stelde. In werkelijkheid zou hij met ongeveer het drievoudige van dat bedrag hebben moeten rekenen en daarmee zou het Indische aandeel evenredig zijn gedaald²⁸. Allen en Donnithorne hebben later hun fiat gegeven aan een schatting van 1¼ miljard aan Nederlands kapitaal, in 1914 belegd in Indië (exclusief de Indische staatsschuld)²⁹. Bij een nationaal vermogen van 14 à 15 miljard komt daarmee het Indische percentage op zo-

27. H. van Kol, *Nederlandsch-Indië in de Staten-Generaal van 1897-1909* (Den Haag, 1911). Zie ook W. J. Knoop, *Het probleem Nederland-Indonesië* (Den Haag, 1925).

28. De Jonge, *Industrialisatie*, 307.

29. Allen en Donnithorne, *Western Enterprise*, 288.

iets als zeven en een half in plaats van op de vijftig van Sandberg³⁰. Het is overigens nog een vraag, hoe zo'n percentage dan precies moet worden beoordeeld. Van Tijn acht de genoemde 7½ % hoog, met name in vergelijking met Groot-Britannië, dat als verreweg de grootste koloniale mogendheid en grootste kapitaalexporteur in 1914 circa 10 % van zijn nationale vermogen in het Empire belegd had, waarvan ongeveer de helft in het tropische gedeelte van dat Empire³¹. Dat valt te verdedigen.

In 1938 gaf Crena de Iongh als zijn mening, dat het zeer moeilijk bleef de betekenis van Nederlands-Indië als beleggingsgebied voor Nederland te bepalen. Werkelijke waarden vielen moeilijk vast te stellen en bovendien onttrokken zich vele fondsen aan de waarneming omdat zij niet ter beurze waren genoteerd of omdat zij in het geheel geen echte fondsen waren. Wat er over viel te zeggen had dan ook eigenlijk alleen illustratieve waarde³². Toch scheen ook hij niet te twijfelen aan de empire-preferentie der kapitaalgevers in Nederland. Die komt, naar mijn mening, ook duidelijk uit in de berekening, die Cleona Lewis gemaakt heeft van de spreiding der Nederlandse lange termijn investeringen in het buitenland. Zij betreffen datzelfde jaar 1938 en de bedragen zijn gegeven in miljoenen dollars³³:

A	In landen van het 'empire' (de West 55, Suriname 0,6, Nederlands-Indië 1900)	
	totaal:	1955,6.
B	Europa:	1643,7.
C	Noord-Amerika:	1016,-.
D	Centraal Amerika en de West:	7,8.
E	Zuid-Amerika:	80,9.
F	Azië en Oceanië:	98,2.
G	Afrika:	16,-.
		<hr/>
	Wereldtotaal	4818,2.

Hier is dan de slotsom, dat ruim 40 % der Nederlandse beleggingen in het buitenland empire-beleggingen waren. Daar stond, in 1938, Groot-Britannië naast met bijna 50 % maar dan ook met een empire, dat vele malen groter was en gevarieerder; en te anderer zijde kon Frankrijk in 1938 op een percentage wijzen van tegen de 30. De Nederlandse empire-voorkeur onderscheidde zich dus aan de vooravond van de tweede wereldoorlog niet of niet meer significant van die van sommige andere landen. Wel deed dat het karakter van de Nederlandse beleggingen in Indië maar dat doet hier niet ter zake.

30. Van Tijn, 'Nabeschouwing', 84.

31. *Ibidem*.

32. D. Crena de Iongh, 'Nederlandsch-Indië als beleggingsgebied voor Nederlandsch kapitaal', in: C. Gerretson, e.a., *De sociaal-economische invloed van Nederlandsch-Indië op Nederland* (Wageningen, 1938).

33. Cleona Lewis, *Debtor and Creditor Countries 1938-1944* (Washington, 1945).

Betrekkelijk betrouwbare cijfers als die van Gonggrijp, Idema, Colijn, De Cock Buning, Derksen en Tinbergen natuurlijk, en gegevens van de Nederlandse betalingsbalans, samengesteld door het CBS, maken het wel mogelijk een globaal beeld te krijgen van het Nederlandse financiële belang in Nederlands-Indië³⁴.

Jaar	Geïnv. in Indië	Ned. nat. verm.	Rendement	
1900	1	8à9		
1910	2	13		
1920	2 à 3	14	160	7
1935	4	22	85	2
1938	4	22	155	3,9
	(in mjd.f)	(mjd.f)	(mjn.f)	%

Allerlei onzekerheden zijn in dit oppervlakkige staatje gelaten voor wat zij zijn. Daarbij ontbreekt voor een opstelling betreffende de jaren vóór 1900 voldoende grond. De schommelingen waaraan tijdens het interbellum de meeste waarden onderhevig waren, komen in het gegeven beeld niet voor. Maar voorzover het alleen te doen is om een trendmatige indruk, is dat beeld niettemin wel indicatief. Als de fantastische vertellingen, die in het begin van deze eeuw de ronde deden en die verzekerden, dat het rendement van in Indië belegd kapitaal over het algemeen wel 15 à 20% bedroeg en soms zelfs meer, grootspraak waren van onnauwkeurige rekenaars: in elk geval werd voor het jaar 1936 dat rendement door Crena de longh op niet meer dan ruim 2 % berekend. Toen waren de omstandigheden inderdaad exceptioneel. Derksen en Tinbergen schatten voor het jaar 1938, toen Indië door de ergste gevolgen van de depressie heen was (en daarom spraken zij dan ook van 'ten naastebij een normaal jaar'), het totaal van dividenden en renten op 155 miljoen gulden, dat is 3,9 %. Dat betekent: ook al begonnen de lijnen weer om te buigen, de gouden kwarteeuw van Nederlands-Indië, die in 1929 ten einde was gekomen, zou waarschijnlijk nooit meer terugkeren³⁵. Maar het veranderde niet de algemene overtuiging, dat Nederland zonder Indië economisch onbestaanbaar was.

De afhankelijkheidstheorie steunde op structureler apriori's dan louter eenvoudige winstverwachting. Zij werkte met een zelfbeeld van Nederland en met voorstellingen van de wereld, die door geen wereldcrisis en geen tweede wereldoorlog uit het veld waren te slaan. Niet de economische realiteit maar visies van allerlei andere aard beslisten of gaven de doorslag in het bestek, dat men uitzette, toen na afloop van de tweede grote oorlog 'de zee weer open en de handel weer vrij' was. Die vi-

34. Bijvoorbeeld H. A. Idema, 'Impulsen tot Indië's ontwikkeling', in: W. H. van Helsdingen, ed., *Daar werd iets groots verricht* (Amsterdam, 1941) 425-438; G. Gronggrijp, *Schets ener economische geschiedenis van Indonesië* (4e dr.; Haarlem, 1957) 167 vlg.

35. *Ibidem*, 179 vlg.

sies hadden hun verbintenissen met het verleden³⁶. Zij harmonieerden niet met de feitelijke situatie en zij werden ook door de toekomst in het ongelijk gesteld.

Schumpeter's theorie van het atavistisch karakter van imperiaal denken lijkt op het Nederland van de eerste jaren na de tweede wereldoorlog treffend van toepassing. Het mengsel van rationele en irrationele motieven, van inzicht in de onherstelbaarheid van oude toestanden enerzijds en van anderzijds

purely instinctual inclinations, .. feelings surviving from past needs without functional relevance for the present; psychological dispositions and social structures acquired in the dim past, which once firmly established tend to maintain themselves and to continue in effect long after they (had) lost their meaning and their life-preserving function

- dat mengsel van bewuste en onbewuste beweegredenen, waarmee Nederland aantrad aan de nieuwe start na 1945, had rechtstreeks naar Schumpeter's analyse gemodelleerd kunnen zijn³⁷. Indië was een object van fixatie geworden; en het bijpassende Nederlandse zelfbeeld greep daarbij terug op een aantal atavistische stereotypen. Ook dat was trouwens geen nieuw verschijnsel³⁸.

De voorstelling, dat Nederland een arm land was, stiefmoederlijk bedeed door de natuur, de geologie en zowat alle overige denkbare gulle feeën uit een scheppingsprookje, en daardoor uitsluitend of bijna uitsluitend aangewezen op Indië om het hoofd boven water te kunnen houden, had een vaste plaats in de hoofden der vorige generaties van negentiende en twintigste eeuw. De brochureliteratuur, en niet zij alleen, legt er gedurig welsprekend getuigenis van af. Indië was nodig voor een aanvaardbaar Nederlands levenspeil. Indië was nodig, of kon dat aanstonds worden, als emigratieland voor een langzamerhand overbevolkt rakend Nederland, dat nergens elders een uitweg had³⁹. Indië was, heel evident, van levensbelang voor Amsterdam.

Zo schreef (ook hier moge een enkel sprekend voorbeeld volstaan) niemand minder dan Van Deventer, die toch de onaantastbare reputatie van verlicht man heeft gekregen, in 1901:

Wat zou de Amsterdamsche handel zijn zonder Indië? Het machtig bedrijf der groote stoomvaartmaatschappijen: de Maatschappij Nederland en de KPM staat en valt met Indië. De Nederlandsche Handelmaatschappij heeft er een schier onbegrensd arbeidsveld. De jaarlijksche productie der Sumatra-tabaksondernemingen, voor het grootste deel ter Amsterdamsche markt gerealiseerd, vertegenwoordigt een waarde van 30 à 40 miljoen gulden. Ontelbaar zijn de handelshuizen, die met of door Indië zaken doen;

36. Th. P. M. de Jong, *De krimpde horizon van de Hollandse kooplieden* (Assen, 1966) 267-268.

37. J. A. Schumpeter, *Imperialism and Social Classes* (Londen, 1955) 64-65.

38. Vergelijk J. F. E. Bläsing, *Das goldene Delta und sein eisernes Hinterland 1815-1851* (Leiden, 1973) 83 vlg.

39. Zo bijvoorbeeld J. G. Schot, *Kolonisatie in onze Oost. Een sociaal-economische studie* (Amsterdam, 1891); Treub, *Het gist in Indië* en talloze anderen.

de kantoren, waar Indische cultuur- en andere ondernemingen worden gefinancierd en geadministreerd. Genoeg om te doen gevoelen, hoe Amsterdam het grootste belang heeft bij het behoud van Indië als Nederlandsche kolonie niet alleen maar ook als welvarende Nederlandsche kolonie, want zonder welvaart in Indië kan op den duur noch de handel, noch de scheepvaart, noch de landbouwnijverheid, die producten levert aan de Europeesche markt, bloeien⁴⁰.

Dat alles kreeg dan de conclusie, dat ook al wilde men zich dus stellen op zuiver egoïstisch standpunt, men alles zou moeten doen om de welvaart van Indië te verzekeren. Zulke uitingen gaven aan Stokvis, Van Kol en anderen de kritiek in, dat de ethische politiek dus louter in eigen, Nederlands belang was bedacht - en die kritiek lokte dan op haar beurt weer een hele nieuwe stapel brochures uit.

Mag men, doorredenerend in de lijn van Schumpeter, de veronderstelling wagen, dat een wezenlijk deel van het Nederlands koloniaal atavisme (in economische zin) zijn oorsprong had in de zeventiende eeuw: in de traditie, dat wat goed was voor Amsterdam, goed was voor Holland, en dat wat goed was voor Holland, goed was voor de Republiek als geheel? Was 'Amsterdam' het model gebleven, in de bovengeschreven zin, van het negentiende en goeddeels ook twintigste eeuwse welvaartsdenken in Nederland? In de recente dissertatie van Nusteling over de ontwikkeling van de Rijnvaart tref ik bladzijden aan, die, naar mij voorkomen, steun geven aan deze gedachte⁴¹. Zelfs in Rotterdamse kring zag men het eigen toekomstperspectief lange tijd in min of meer Amsterdamse contouren.

Vertrouwde oplossing van de problemen: nog lange tijd zou Nederland na 1945 nodig hebben om doordrongen te raken van de noodzaak van ingrijpende heroriëntatie⁴². Primair bleef men op zoek naar herstel. Overschakeling op een politiek van aanzienlijke uitbreiding van de Nederlandse industrie, als een nieuw alternatief, kreeg hier pas volle aandacht in de eerste industrialisatienota van september 1949⁴³. Daarna werd Indonesië nergens meer expliciet genoemd, al was het natuurlijk duidelijk, dat de economische consequenties van de dekolonisatie een belangrijk stuk vormden van het decor op de achtergrond der uiteenzetting. Een politiek accoord, hoe dat dan verder ook mocht uitvallen, zou nochtans, volgens de Nederlandse verwachtingen in 1949, behoud en voortzetting der economische betrekkingen kunnen verzekeren.

40. Ch. van Deventer, *Rechtvaardige koloniale politiek* (Amsterdam, 1901); vergelijk *idem*, 'De beste koloniale politiek', in: *Land en Volk* (maart/mei 1911); eveneens J. T. Cremer, *Koloniale politiek* (Haarlem, 1891).

41. H. P. H. Nusteling, *De rijnvaart in het tijdperk van stoom en steenkool* (Amsterdam, 1974) 212-217, vooral 414.

42. G. A. Kohnstamm in: *Economisch Statistische Berichten* (1955) 416; *idem*, *Prae-advies voor de Vereniging voor staathuishoudkunde en de statistiek* (1947).

43. Een der zeldzame nota's van dergelijk verstrekkende betekenis, die door de minister zelf werden geschreven - in dit geval door de minister van economische zaken Van den Brink. Vgl. *supra* 432 noot 8.

BILAGE

De brief van Baud als minister van Koloniën aan Merkus als waarnemend gouverneur-generaal, gedateerd 10 Januari 1842, 'no. 11. Particulier', bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief (Archief Ministerie van Koloniën, nr. 4576). Baud schreef:

De boog is hier te lande bij voortdoring sterk gespannen. Ik kan en mag niet adviseren tot het verlaten van een stelsel (bedoeld werd: het Landelijke Stelsel op Java HB), welks strekking is om ruime bijdragen aan het Moederland uit de Koloniale geldmiddelen te verzekeren, en te verhoeden dat die boog kome te bersten. De roeping van eenen G. G. over *Nederlandsch-Indië* is thans voorzeker niet zoo aangenaam als zij wezen zou, wanneer hem eene onbepaalde beschikking gelaten ware, over de geldmiddelen welke zijne administratie afwerpt. - Maar hij vinde daarvoor vergoeding, in het besef, dat een parsimonieus bestuur in *Indië* alleen in staat is het vaderland voor hevige schokken te bewaren. - Men zegge niet, met onkundige of kwaadwillige koeranten schrijvers, dat *Java* door het tegenwoordig stelsel wordt *uitgezogen*. - Ik kan aan dat woord, zoo het eenig begrip uitdrukt, geene andere meening hechten, dan dat wij de Inlandsche bevolking van *Java*, door overmatige belastingen en door overmatigen arbeid, uitmergelen; en dit is juist de indruk welke die déclamateurs wenschen te maken. - Maar UHEG. weet beter dan iemand, dat dit het geval niet is, - dat de Javanen thans eene wel- eer ongekende welvaart genieten - en dat zoo iemand door het tegenwoordige stelsel wordt benadeeld, het de opkooopers en kleine handelaars zijn, die volgens Uwe eigene bevinding in 1832 zich met de inlandsche hoofden vermengden om den eigenlijken planter het zijne te ontstelen. - Aan de klagten van deze, en van eenige op *Java* gevestigde, *meestal vreemde* kooplieden, kan het behoud des vaderlands niet worden opgeofferd - en - om weder terugtekomen tot het punt waarvan ik uitging - het gerief van eenige Heeren Controleurs behoort geene aanleiding te kunnen geven tot de verlating van het eenige stelsel waardoor *Java* blijven kan, *de kurk waarop Nederland drijft*. - Ik moet UHEG. met den ernstigsten aandrang verzoeken om geene vermeerderingen van uitgaven intewilligen of voortstellen die niet *in den strengsten zin*, door de noodzakelijkheid geboden worden...

S. van Deventer J. S. Z., die in opdracht van de minister van Koloniën Frans van de Putte in het midden der jaren zestig een verzameling bijeen moest brengen van *Bijdragen tot de kennis van het Landelijk Stelsel op Java* (3 dln.; Zalt-Bommel, 1865-1866), trof deze brief van 10 januari 1842 tussen de stukken op het ministerie van Koloniën aan en citeerde daaruit toen enige passages, waaronder met name die over 'de kurk waarop Nederland drijft' (*Ibidem*, II, 122).

Van die plaats nam J. E. Stokvis in 1922 het citaat over (*Van wingewest naar zelfbestuur in Nederl. Indië* (Amsterdam, 1922) 80-81) en op zijn beurt ontleende Van Kol aan Stokvis weer deze woorden voor een artikel in de *Socialistische Gids* van hetzelfde jaar (*supra* voetnoot 16). Zo kreeg waarschijnlijk sedert 1922 de zegswijze burgerrecht en algemene bekendheid.

Hetzij door een ongelukkige drukfout, hetzij door Van Kol's bekende improvisatie en slordigheid, werd Merkus overigens bij hem Markus. Dat overkwam later Merkus opnieuw in Gonggrijp's *Economische Geschiedenis van Indonesië*, althans in het Register van de 4e druk (Haarlem, 1957) 235. De verkeerde naam staat daar overigens wel op de goede plaats.

Geyl en Vlaanderen. Een discussie*

De eierdans van P. Geyl Zijn grootnederlandse politiek in de jaren twintig

LOUIS VOS

Toen tijdens de tweede wereldoorlog de historicus prof. dr. P. Geyl als gijzelaar samen met andere intellectuelen in het groot-seminarie van Haaren door de Duitsers geïnterneerd was, schreef hij een gedetailleerde autobiografie, waarin hij zijn politieke grootnederlandse acties van vóór 1930 omschreef als zijn 'eierdans van de jaren twintig' en tevens bekende: 'er zijn ogenblikken geweest dat ik op de verscheuring van België aanstuurde'¹. Behalve deze geïsoleerde zinnen is ons verder over dit thema uit de biografische aantekeningen niets bekend en dat zal nog wel enige tijd zo blijven omdat dit geschrift voorlopig niet voor publicatie in aanmerking komt. Geyls goedbewaarde briefwisseling daarentegen, wordt op dit ogenblik door dr. A. W. Willemsen en drs. P. van Hees uitgegeven. Onder de titel *Geyl en Vlaanderen* verschenen al twee lijvige boekdelen met correspondentie uit de periode 1911-1927 en 1928-1932, terwijl een derde deel op stapel staat². Voor een beter —————
begrip van de cryptische zinsnede uit Geyls autobiografie, en voor een duidelijker zicht op de door hem gepropageerde grootnederlandse beweging, leek het ons van belang aan de hand van deze uitgegeven briefwisseling een analyse te maken van Geyls politieke visie en houding in de jaren twintig.

* Onder deze titel publiceert de redactie twee artikelen over de grootnederlandse politiek van P. Geyl in de jaren twintig. 'Geyl als grootnederlander in de jaren twintig' van de hand van A. W. Willemsen, is geschreven naar aanleiding van het artikel van Louis Vos 'De eierdans van P. Geyl'.
1. L. J. Rogier, 'Herdenking van P. Geyl (15 december 1887-31 december 1966)', *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Afdeling Letterkunde*, Nieuwe Reeks XXX, no. 12 (Amsterdam, 1967) 379-412. Rogier geeft hier een levensschets van Geyl waarin hij gebruik maakt van de autobiografische aantekeningen uit 1942. De geciteerde zin staat op p. 392. De auteur vermeldt (*ibidem*, 403) dat deze aantekeningen volgens de 'laatste wilsbeschikking' van Geyl niet voor publicatie in aanmerking komen.
2. P. van Hees en A. W. Willemsen, ed., *Geyl en Vlaanderen. Uit het archief van prof. dr. P. Geyl. Brieven en notities*, I, 1911-1927 (Antwerpen, 1973, 469 blz.), II, 1928-1932 (Antwerpen, 1974, 468 blz.).